

*Innovations for Education
Иновации за образование*

ПРОФЕСИОНАЛНО-ЛИЧНОСТНА РЕФЛЕКСИЯ НА УЧИТЕЛЯ

Иванка Шивачева-Пинед

Тракийски университет – Стара Загора

Резюме. В центъра на настоящия доклад е проблемът за професионално-личностната рефлексия на учителя. Представена е практиката на Педагогическия факултет на Тракийския университет – Стара Загора, да насочи вниманието и да развива умения у настоящи и бъдещи учители за професионална рефлексия и самоусъвършенстване чрез включване в учебните планове на дисциплината „Педевтология“ за магистърските програми „Предучилищна и начална училищна педагогика“ и „Начална училищна педагогика с чужд език“ и др. Включената проблематика в дисциплината „Педевтология“ е необходима и значима част в цялостната професионално-педагогическа подготовка на учителя. Тя има своята съществена роля за формиране на професионалния светоглед, ценностната ориентация, самооценка на личността и е едно от средствата за нейното професионализиране и усъвършенстване.

Ключови думи: педевтология; учител; професионално значими качества; професионална рефлексия; самоусъвършенстване

Учебната дисциплината „Педевтология“ може да се разглежда като надграждане на педагогическата подготовка. Тя има за цел да формира цялостна и задълбочена визия за труда на учителя и професионализирането на личността му. Учителската професия е професия с традиции, но и професия, която се развива. Промените в нея са отговор на динамичните промени в обществото, условията на труд, съвременните характеристики на втория субект в педагогическите процеси, актуалните очаквания и изисквания на обществото към педагозите и др. Основното съдържание на учебната програма обхваща и отразява актуални въпроси на науката педевтология, характеристиките на учителската професия, професионализма на учителя, социалния статус на учителя и др. Обемът от проблеми е база за по-пълно осмисляне на различните аспекти на професията и собственото място на студентите в нея. Очакваните резултати са формиране на: задълбочени и систематизирани *знания* по актуални въпроси на педевтологията, характеристиките на учителската професия, измеренията на професионализма на учителя, социалния статус на учителя и др.; *умения* да

се анализират обективно и задълбочено проблемите на учителската професия, да се търсят варианти за преодоляването им; *компетентности* – формиране на ценностно отношение към учителската професия и положителни нагласи за упражняването ѝ; формиране и развитие на *професионално-педагогическо самосъзнание* у студентите – трети, най-висш, траен и категоричен елемент на професионалната насоченост, обхващащ целостта на учителския професионален труд, което надхвърля рамките на подготвеността за определената специалност и техниката за реализиране на педагогическите процеси.

Цел на проучването е диагностика и обратна връзка относно оценката на студентите за изучаваната проблематика в рамките на дисциплината „Педевтология“ и професионалното им развитие.

Основните *критерии* на изследването са следните.

1. *Компетентности* по следните показатели:

- характеристика на учителската професия (цел, обект, средства, условия, характеристики);
- професионално значимите качества на учителя и професионалните им деформации;
- педагогически стил на общуване;
- системата за мониторинг и оценка на професионалната компетентност и дейност на учителя.

2. *Професионална и личностна самооценка* с показатели – силни страни, слаби страни, възможности, страхове.

3. *Оценка* на проблеми в образователната система, кореспондиращи с професионалната дейност на учителя. Показатели са умението за откриването им, анализ и визия за преодоляването им.

Настоящото проучване се базира на теоретичен анализ, като са използвани и *методи* за емпирични изследвания (наблюдение, беседа, SWOT анализ, дидактически тест, математически и статистически методи за обработка на данните). Изследваният контингент обхваща 137 студенти в магистърска програма *Предучилищна и начална училищна педагогика*, които са реализирани като детски и начални учители, с различен стаж по специалността си, както и такива, които все още не работят като учители.

В хода на обучението във всички групи се констатира подчертан *интерес и активност*. Резултатите в края на курса са доказателство за *отговорност и задълбоченост* на подготовката им. Тези факти предполагат осмисляне на различни аспекти на професията и пречупването им през собствената личност на студентите.

Учителската професия се *характеризира* с базовите компоненти – цел и обект на учителския труд, средства, условия, особености. В научната литература тези елементи са дефинирани еднозначно. Синтезирано могат да се конкретизират: *цел* на учителската професия е цялостното развитие на личността на учениците; *обект* – учениците с всички техни характеристики като инди-

видуални и групови субекти в педагогическите процеси; *средства* – учебното съдържание, педагогическото общуване, личността на учителя, дейността на учениците; *условия* – материално-технически, медико-хигиенни, социално-психологически; *особености* – социална, хуманна, идеологическа, сложна и комплексна, творческа професия. Констатираните резултати сочат, че на изхода на курса над 85% от проучваните студенти притежават необходимите компетенции относно характеристиките на учителската професия. Няма незадоволителни отговори за анализ на *обекта* на учителската професия.

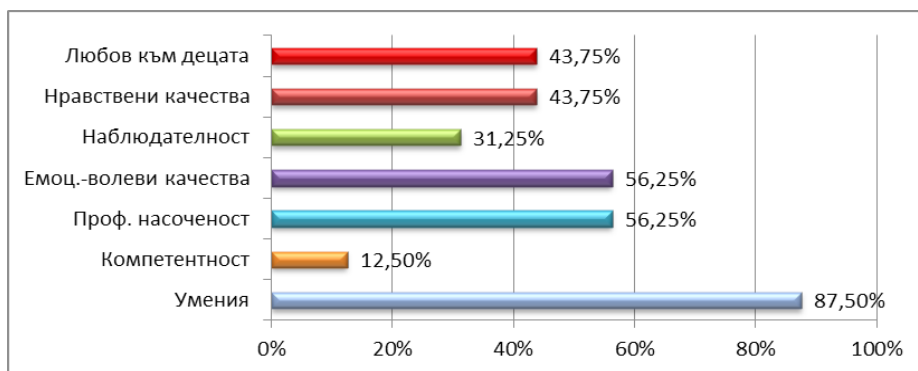
Професионалните *функции* на учителя са проучвани и анализирани от редица автори. Те представят по-широки или обобщени системи – Кузмина, Жекова, Тодорина и Марулевска, Мерджанова, Тенева и др. По-задълбочените анализи конкретизират и собствените им компоненти, формиращи многобройните съвременни роли на учителя, конструирани педагогическото взаимодействие. Д. Георгиева акцентира същностната роля на педагогическото взаимодействие за развитие на детето – „предразполага възникването и поддържането на неговата любознателност, стимулира го към самостоятелно преобразуване, изменение, преустройство, разширява познавателната му активност (Georgieva, 2017: 183). Професионалните функции са същността на учителския труд. Учителят ги реализира чрез формираните компетентности, професионални и лични качества. Професионално значимите *качества* на учителя са обект на многобройни претенции на родители и общественост. Те са и предмет на научен анализ от много автори – Андреев, Жекова, Пенчева, Михайлов, Тодорина и Марулевска, Тенева и др. Изследователите представят своите по-разгърнати или обобщени системи. М. Тенева очертава *любов към децата, търпеливост, любов към професията* като водещи качества на добрия учител при проучване на педагози и студенти от педагогическите специалности (Teneva, 2017). Може да се търсят пресечните точки между любовта към децата и професията. Тези характеристики се извеждат от всички автори като задължителни за учителя. Обобщената базова рамка на професионално значимите качества за всички категории учители включва педагогическа общителност, педагогическа наблюдателност, педагогическо творчество и емоционална устойчивост (Zheкова, et al., 1992). Очаква се студентите, които изучават дисциплината „Педевтология“, да имат знания за тази страна на учителската професия. Резултатите сочат, че 87% от изследваните студенти познават професионално значимите качества на учителя и техните компоненти. Най-често те срещат затруднения при анализ на педагогическата наблюдателност – при 5% от изследваните. Малко по-нисък е процентът на студентите, които могат да посочат и анализират професионалните деформации на учителя – около 75%. Почесто се затрудняват при посочване на деформации на педагогическото творчество (9,92%) и педагогическата наблюдателност (8,26%).

Спецификата на съчетанието на професионални и общи компетентности, професионални и лични качества, ценности и опит формира индивидуалния

стил на учителя. *Педагогическият стил* е уникален за всеки учител. Въпреки това в научната литература се представят обобщени характеристики на няколко типа. Проучването на характеристиките на добрия учител от М. Тенева извежда компонентите на позитивния педагогически стил (Teneva, 2018). За ефективността на работата на всеки учител е необходимо да познава предимствата и ограниченията на всеки от тях, степента на владееенето им и насоки за самоусъвършенстване. Въз основа на получената до момента подготовка по „Педевтология“ и други педагогически дисциплини се очертават следните факти – 86% от изследваните студенти познават и анализират основните стилове на педагогическо общуване. Основните пропуски са при дефиниране на понятието „педагогически стил“ (6,61%) и тълкуване на „либералния стил“ (5,79%).

Формираните компетентности за компонентите на професията на учителя са основа за критичен самоанализ на личностните качества и професионална рефлексия. *Рефлексията* е понятие в психологията, което се определя като „процес на самодвижение на собствената теоретична дейност, отражение от субекта на явления, процеси, особености на собственото съзнание и поведение, на неговата активност, личност, психически живот и вътрешна структура на собствения му духовен свят“ (Desev, 1999: 491). В този смисъл, изследователски интерес представляват осмислянето и самооценката на настоящите и бъдещите учители за техните личностни и професионални качества, умения, способности, характеристики на дейността. Чрез SWOT анализа са изведени резултатите за рефлексивното отношение на изследваните относно професионалните им силни и слаби страни, възможности и страхове. Посочените отговори са разнообразни и обхващат различни личностни и професионални аспекти на учителя и неговата дейност. Обобщено са представени на следните фигури.

На фиг. 1 са представени резултатите от проучване самооценката на студентите за силните им професионални страни.

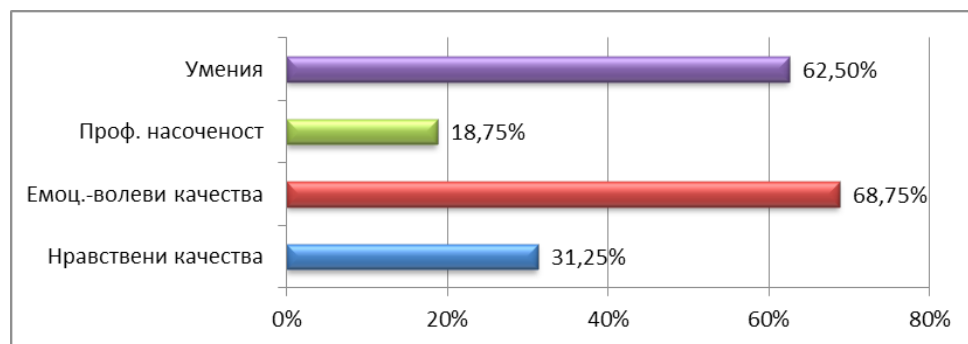


Фигура 1. Самооценка на студентите за силните им професионални страни

Сборът от процентите е по-голям от 100%, тъй като някои от изследваните са посочили повече от един отговор. При детайлен анализ на данните се очертава, че студентите посочват с по-голям брой избори като свои силни страни компоненти в групата на:

- нравствените качества – съпричастност, отзивчивост, отговорност;
- емоционално-волевите качества – емоционална устойчивост, търпение, дисциплинираност;
- професионалната насоченост – желание да се помага на децата, амбициозност, мотивираност и стремеж за развитие;
- професионални умения – комуникативни, организационни, умения за работа в екип, умения за планиране и др.

Въпреки посочените по-горе високи резултати от самооценката студентите проявяват значителна професионална самокритичност. Резултатите от проучването на самооценката на студентите за слабите им професионални страни са представени на фиг. 2.

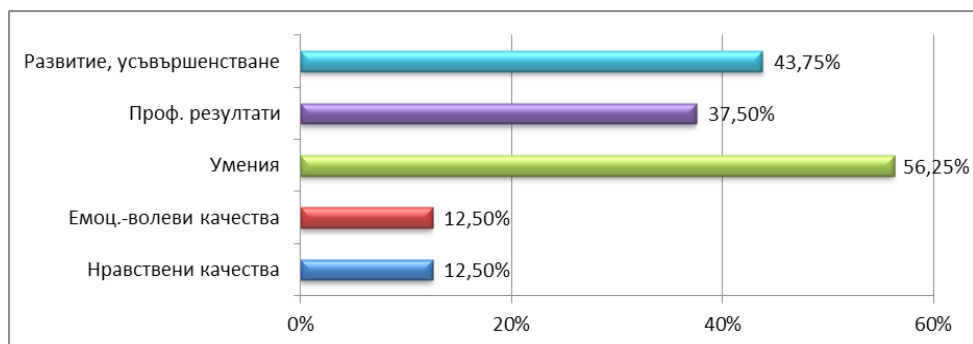


Фигура 2. Самооценка на студентите за слабите им професионални страни

Сборът от процентите е по-голям от 100%, тъй като част от изследваните са дали повече от един отговор. Конкретните компоненти по показателите от фиг. 2. с повече избори са:

- умения – липса на опит, недостатъчна комуникативност;
- професионална насоченост – максимализъм в работата;
- емоционално-волеви качества – емоционална неустойчивост, недостатъчно търпение, ниско самочувствие;
- нравствени качества – прекалена добродушност, доверчивост и привързаност към децата и др.

Фиг. 3 представя резултатите от проучване самооценката на студентите за професионалните им възможности:

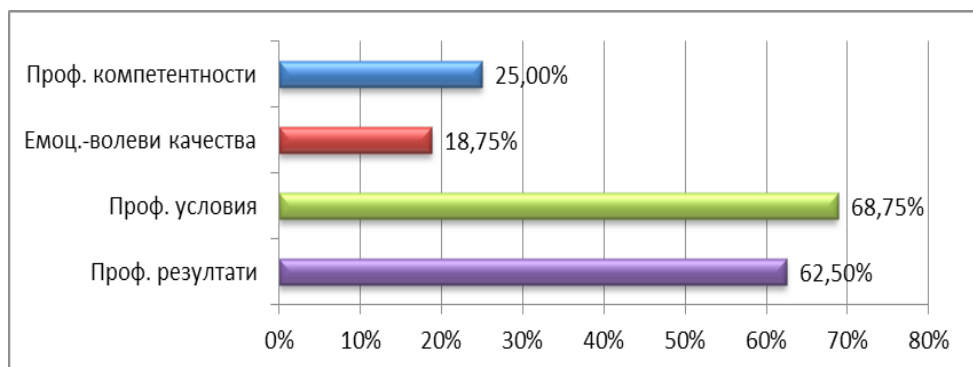


Фигура 3. Самооценка на студентите за професионалните им възможности

Сборът от процентите е по-голям от 100%, тъй като някои от изследваните са посочили повече от един отговор. Оценката на студентите за възможностите за професионална и личностна реализация и развитие по показателите от фиг. 3 включва следните компоненти с повече избори:

- професионални умения – възможност за общуване с различни групи (деца, родители, колеги и др.) и развитие на комуникативните способности;
- професионални резултати – възможност за ръководене дейността и поведението на децата, възможност за изграждане на доверителна връзка с децата, възможност да са полезни на децата и др.

Определено позитивната професионална нагласа и оптимистични резултати от самооценката на студентите са съпроводени и с реалистична визия за труда на учителя и очакващите ги професионални предизвикателства, трудности и рискове. Резултатите от проучването очертават аспектите на самооценката на изследваните за професионалните им стракове. Те са представени на фиг. 4.



Фигура 4. Самооценка на студентите за професионалните им стракове

Сборът от процентите е по-голям от 100%, тъй като част от изследваните са дали повече от един отговор. Така се очертават и компонентите на реалистичните и „отговорни“ опасения на студентите. Техните по-конкретни отговори по показателите на фиг. 4 с повече избори са:

- професионални компетентности – недостатъчен опит, страх дали ще бъдат добри учители, дали ще усъвършенстват уменията си;
- емоционално-волеви качества – страх от публичността на професията на учителя;
- професионални условия – страх от непознатото, да не попаднат в лош колектив, от прекалено взискателни родители, от агресивни и недисциплинирани ученици и справяне с тях;
- професионални резултати – страх от провал и несправяне със задачите, от разочарования и др.

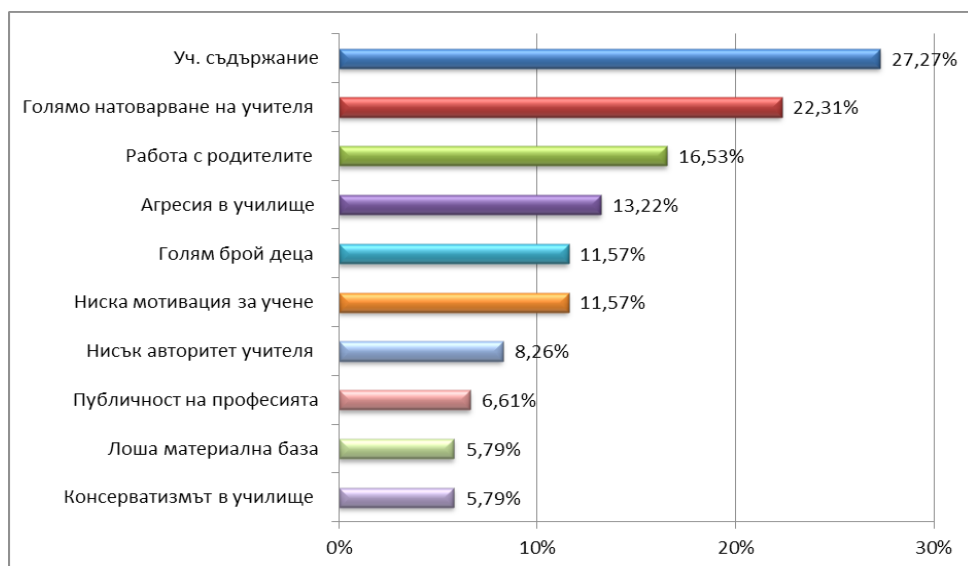
Представените компоненти в самооценката на студентите корелират с широкия обхват на личностните и професионални аспекти на учителя и неговата дейност. Принос в процеса на професионалното самоопределение има и изучаването на курса по „Педевтология“.

Учителската професия е социална и публична. Нейните резултати рефлектират и предопределят развитието и просперитета в обществото и държавата. Обществото осъществява постоянен мониторинг върху качеството при изпълнението ѝ. Държавните институции управляват образователната система и имат отговорността и задължението да осигурят нейното ефективно функциониране. Елемент в този процес е процедурата по оценяване на дейността на учителите¹⁾. Целта е повишаване качеството на работата им и мотивацията им за самоусъвършенстване. Тя има своята значимост и за самите педагози. Изисква от тях познаване на критериите, показателите, механизмите. Очаквано е вече действащите учители да имат по-високи резултати по този критерий. Проучването изведе следните резултати:

- почти всички студенти (90%) демонстрират познаване на системата за оценка на професионалната компетентност и дейност на учителя;
- най-често (при около 5%, предимно все още неработещи като учители) студентите се затрудняват да формулират критериите и показателите за оценка на учителя.

В края на обучението по учебната дисциплина „Педевтология“ почти всички от изследваните студенти (98%) посочват съществени актуални *проблеми*, свързани с образователната система и професионалната дейност на учителите. На фиг. 5 е представена тяхната визия за водещи проблеми в професията на учителя.

Студентите анализират смисъла и компонентите на проблемите, посочени на фиг. 5.



Фигура 5. Визия на студентите за актуални проблеми в образователната система и професионалната дейност на учителя

– претоварено като обем *учебно съдържание* и недостъпен стил на списване на учебниците (27,27%), които демотивират учениците;

– изключително *натоварване на учителя* (22,31%) с множество ангажменти и роли, някои от тях излизащи от собствените професионални функции; постоянни промени в учебните програми. Изследваните коментират като следствие на този факт невъзможността на учителите да се концентрират върху същността на своята работа – творчески и качествено да работят с децата;

– трудна *работа с родителите* (16,53%) – високите им претенции, често бягане от отговорност, нежелание да сътрудничат в образователното развитие на децата си;

– увеличаваща се *агресия* в училище в различните ѝ варианти и видове (13,22%);

– *голям брой деца* в класа (групата в детската градина), с които работи учителят (11,57%). Анализират тази трудност от гледна точка на значимите за професията качества емоционална устойчивост и педагогическа наблюдателност и техните функционални и физиологични ограничения. Като следствие студентите посочват ограничения за реализиране на индивидуалния подход в образователния процес и произтичащата от това ниска ефективност;

– обвързване на ниските критерии при оценяване на учениците с изключително *ниската мотивация за учене*, както и с последваща широка неграмотност (11,57%);

– *нисък авторитет* и ограничени права на учителя (8,26%);

– *публичност* на учителската професия и големите очаквания и изисквания на обществото към учителя (6,61%);

– лоша материална база, която ограничава ефективността на труда на учителя (5,79%);

– консерватизъм в училище и в работата на учителите (5,79%);

– с единични избори са посочени и други значими проблеми – ниското заплащане, демотивация на учителя, професионално прегаряне, твърде големите права на учениците, лошата дисциплина и др.

Сборът от процентите е по-голям от 100%, тъй като някои от изследваните са дали повече от един отговор. Отговорите на студентите кореспондират не само с професионалната дейност на учителя, но и с цялостното функциониране на образователната система. Студентите демонстрират компетентна ориентация в широкия обхват от аспекти, като анализират причините, нежелателните последици, но търсят и правят предложения за тяхното преодоляване. Част от тях (30,58%) имат и свои предложения за решаването на изведените проблеми. Логичен е по-ниският процент отговори по този показател. Самото посочване на една част от проблемите предполага, че алтернативният вариант е решението. Това се анализира и обосновава в отговорите на студентите. Други проблеми са достатъчно дълбоки и комплексни, изискват сериозни компетентности, които все още не могат да се очакват от изследваните.

Резултатите от проведеното проучване подчертават необходимостта от изучаването на дисциплината „Педевтология“. В хода на обучението студентите успяват да се поставят в позицията на другите субекти и участници в педагогическите процеси, да погледнат критично и доколкото е възможно обективно на собствените професионални действия, очаквания, качества. Тази възможност е предпоставка за планиране на действия за развитие и самоусъвършенстване. Данните от изследването очертават потребностите на студентите и предложения за дискусия и подготовка по допълнителни конкретни теми от професионалната им практика.

В **заключение** може да се обобщи, че включената проблематика в дисциплината „Педевтология“ е необходима и значима част в цялостната професионално-педагогическа подготовка на учителя. Тя има своята съществена роля за формиране на професионалния светоглед, ценностната ориентация, самооценка на личността и е едно от средствата за нейното професионализиране и усъвършенстване.

БЕЛЕЖКИ

1. Наредба № 12 от 01.09.2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти. (Обн. – ДВ, бр. 75 от 27.09.2016 г., в сила от 27.09.2016 г.), издадена от министъра на образованието.

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиева, Д. (2017). *Visual perception of oral speech in case of disturbed hearing*. Ст. Загора: Котапринт.
- Десев, Л. (1999). *Речник по психология*. София: Булгарика.
- Жекова, Ст. (1984). *Психология на учителя*. София: Народна просвета.
- Жекова, Ст. (1992). *Проблеми на професионалния труд и личността на учителя. Въведение в Педевтологията*. Бургас: Novissima Verba.
- Тенева, М. (2017). *Кой е добър учител?* Стара Загора: Тракийски университет.
- Тенева, М. (2018). Професионални характеристики и качества на учителя. *Педагогика*, 90 (2), 194 – 204.
- Тодорина, Д. & Марулевска, К. (2010). *Педевтология*. Благоевград: Неофит Рилски.

REFERENCES

- Desev, L. (1999). *Dictionary of Psychology*. Sofia: Bulgarika.
- Georgieva, D. (2017). *Visual perception of oral speech in case of disturbed hearing*. Stara Zagora: Kotaprint.
- Teneva, M. (2017). *Who is a good teacher?* Stara Zagora: Trakia University.
- Teneva, M. (2018). Professional characteristics and qualities of the teacher. *Pedagogy*, 90 (2), 194 – 204.
- Todorina, D. & Marulevska, K. (2010). *Pedevtology*. Blagoevgrad: Neofit Rilski.
- Zhekova, S. (1984). *Teacher Psychology*. Sofia: Narodna prosveta.
- Zhekova, S. et all. (1992). *Problems of professional work and the personality of the teacher. Introduction to Pedevtology*. Burgas: Novissima Verba.

PROFESSIONAL-PERSONAL REFLECTION OF THE TEACHER

Abstract. At the centre of this report is the problem of the professional and personal reflection of the teacher. The practice of the Faculty of Education at Trakia University in Stara Zagora to direct the attention of current and future teachers and to develop their skills for professional reflection and self-improvement is presented.

This practice is based on the inclusion in the curriculum of the Master's programs "Pre-primary and Primary School Education" and "Primary School Education with Foreign language" of the discipline "Pedevtology". The problems involved in the discipline "Pedevtology" are a necessary and important part of the teacher's overall professional and pedagogical training. It has an essential role in shaping professional worldview, value orientation, self-esteem, and is one of the means for its professionalisation and improvement.

Keywords: pedevtology; teacher; professionally significant qualities; professional reflection; self-improvement

✉ **Dr. Ivanka Shivacheva-Pineda, Assoc. Prof.**

Faculty of Education

Trakia University

Stara Zagora, Bulgaria

E-mail: ivanka.shivacheva@trakia-uni.bg